

Час тєнерішній

Петро Іванишин

УДК 821.161.2.09

ТРАКТУВАННЯ ХАРАКТЕРУ КАРПАТСЬКОГО ВЕРХОВИНЦЯ В ПОЕЗІЇ ПЕТРА СКУНЦЯ: ГЕРМЕНЕВТИЧНО-КОМПАРАТИВНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються окремі герменевтичні та компаративні аспекти трактування характеру карпатського верховинця в поезії П. Скунця. Автор указує на дві потужні традиції в художньому мисленні поета – фольклорно-бойківську та загальнонаціональну (шевченківську).

Ключові слова: Закарпаття, верховинець, характер, трактування, ліричний протагоніст, субетнічна традиція, національна традиція, національні речі, буття.

Petro Ivanyshyn. Interpretation of Carpathian Highlander Character in Poetry by Petro Skunts: Hermeneutical and Comparative Aspects

The paper deals with some issues of comparative and hermeneutical interpretation of Carpathian highlander character in the poetry by Petro Skunts. As the author points out, the creative thinking of the poet is rooted in two powerful traditions: the one of boyko folklore and the national one.

Keywords: Transcarpathian highlander, character, interpretation, lyrical protagonist, subethnic tradition, national tradition, national things, being.

Герменевтичне осягнення літературного характеру передусім передбачає онтологічне заглиблення в сенс буття людини як екзистенційного феномена, тут-буття, певної присутності. Ідеться про виявлення змістових параметрів онтичного закорінення такої художньої людини в певну історичну традицію, її субетнічну та етнічну культурну основу, незміренні обшири національного буття загалом.

Специфіка нашого розмислу конкретизується персоналією автора – відомого українського письменника, лауреата Шевченківської премії, класичного представника унікального світу закарпатської Бойківщини Петра Скунця (1942 – 2007). Прикметно, що народився та зростав П. Скунець у високогірній частині Закарпаття – Бойківській Верховині, селищі Волове (1953-го року перейменованого на Міжгір'я), на чому постійно наголошував у своїх творах. Тож окреслення базової субетнічної ідентичності автора як бойківсько-верховинської навряд чи буде помилковим. Зважаючи на іманентну близькість між емпіричним автором та його ліричним протагоністом, а П. Скунець насамперед ліричний поет, варто, мабуть, ураховувати цю субетнічну специфіку під час літературознавчої інтерпретації.

Водночас потребує уважного погляду і світоглядна еволюція автора й відповідно його ліричного протагоніста, котра дозволяє виокремити в житті та творчості поета три доволі чіткі періоди. Перший – радянофільський (1957 – 1962 рр.), структурований ідеями російсько-комуністичного, імперського патріотизму та світогляду. Другий – шістдесятницький (націонал-комуністичний, еkleктичний) (1962 – 1968 рр.) – засвідчив стрімку еволюцію художнього мислення письменника в напрямку до національної ідеї. І третій – україноцентричний (1968 – 2007 рр.) – чітко ділиться на два підперіоди: псевдорадянський

(1968 – 1985 pp.) та постколоніальний (1986 – 2007 pp.). У кожному з цих періодів, навіть у першому, бачимо верховинську ідентичність героя, однак її аксіологія, естетичне вираження та світоглядні орієнтири зазнають відчутних трансформацій.

Є ще одна вагома герменевтична підстава враховувати горянський вимір ідентичності ліричного героя. Це увиразнюється через компаративні паралелі з осмисленням типологічно близьких культурно-географічних ареалів, наприклад, Тіролю чи Шварцвальду в німецькомовному світі. І тут можна також згадати твори тірольських письменників Йогана Георга Обріста й Беди Вебера, баварця Людвіга Штейба, який багато писав про Тіроль, чи художників-пейзажистів Альфонса Вальде й Альбіна Єгер-Ліенца. Наведемо тільки дві прикметні компаративні паралелі, що увиразнюють специфіку художнього моделювання горянського характеру в П. Скунця.

Відомий німецький літератор і публіцист, один із гейдельберзьких романтиків та чільних представників німецького відродження Йозеф Геррес у час політичної та культурної боротьби народів Європи з імперськими амбіціями наполеонівської Франції початку XIX ст. у статті “Німецька й французька література” цікаво порівнює дві сусідні країни. До того ж робить це порівняння в духовній площині, дещо своєрідно трактуючи географічні реалії, і має на меті не стільки принизити культуру окупанта, скільки переконати своїх земляків у величч та самотності несправедливо приниженого німецького світу. Для увиразнення власної світоглядної позиції він протиставляє два поромантичному метафоричні мегаобрази – Франції як за духом країни низинної та Німеччини як духовно гірського (альпійського) простору:

“Німеччина і Франція під оглядом літератури відносяться як гориста країна до нанесеної морем рівнини. В Німеччині Альпи громадаються на Альпи, сніговий покрив обіймає їхні відроги, завжди усміхнене повітря охоплює їх вершини, глибока тиша панує довкола них; тільки гордий орел бореться там зі стихією, що несе його і розбиває загальну мовчанку. Та зате вільний овид до безконечного ефіру, ближчі до надземного блищать їм зорі чистішим світлом, погляд, не затемнений випарами низин, рветься в далечінь всесвіту, а духові проясняється вічність, і він наповнюється і розростається почуттям величного. Надолі око охоплює весь нижчий світ, великими масами залягло земне, Енакові діти природи – гори, розташовані, як їх упорядкувала могутня мати, і виводять колосальним письмом великий закон, що їх опановує; і ліси, і ріки, і моря, і пустині, і всі дрібні людські справи сходяться тісним образом, як постать володаря світу у висіченім камені, і мертва маса вже не панує більш над живим духом. Але населення цих гір, як і всі верховинці, сильна людська порода, великодушні, гостинні, завзяті, швидкі, незалежні, горді почуттям своєї свободи і своєї внутрішньої сили, вони не зносять деспотизму і ворожі кожному обмеженню, при цьому трохи непривітні, грубі і неотесані, зарозумілі, зухвалі та різкі, злісні, запальні, насильні і тому в постійній війні між собою” [цит. за: 1, 60–61].

Оцінки Й. Герреса, попри урочисту глорифікацію, містять достатньо національної самокритики, указуючи на риси, котрі призвели в історичній ретроспективі до державного роздрібнення та культурно-політичного поневолення німців. Водночас автор протиставляє цьому верховинському німецькому світу, попри недоліки сповненому все ж буттєвої величч, духовного розмаху, ідеалізму, свободи, сили, гордості й урочистості, світ французький, у якому панують протилежні духовні риси: приземленість, обмеженість, дріб’язковість, спустошеність, міщанство, сірість, спрощеність, матеріалізм, пустомельство та ін. Шляхетні німці-горяни вміють поважати й цей плиткий простір, бо “знають, для чого є низина і цінують в ній те, що варте того”.

Натомість спримітивізовані, убогі духом подоляни “ніколи не зрозуміють гори”, бо, “на їхню думку, земля мусить бути гладко обтесаною кулею” [цит. за: 1, 60–61].

Герой-верховинець П. Скунця теж постійно протиставляє гірське буття верховинців буттю низинному, духовно біднішому, а часто – нищівно спустошеному. Щоправда, робить це не в міжнародному, а внутрішньонаціональному вимірі. Прикладом може бути найвідоміша й естетично найдовшеніша його поема 1968 року “На границі епох”. Цей ліричний твір написаний в езопівській манері, а тому за образом офіційного для радянського режиму російськомовного письменника-москвофіла, антифашиста Дмитра Вакарова (1920 – 1945), арештованого угорською владою й замордованого в німецькому концтаборі Нацвайлер, насправді автор зумів приховати образ свого сучасника-шістдесятника з виразним антикомуністичним, патріотичним, антирежимним світоглядом. Не в останню чергу посприяло такій підтекстовій художній грі те, що Д. Вакаров був земляком П. Скунця, уродженцем села Іза із сусіднього до Міжгірського й теж переважно гірського Хустського району. Тож чимало сказаного від імені офіційного героя (Псевдовакарова) звучало органічно й було закорінене в реалії карпатського регіону.

Унікальна Долина нарцисів біля Хуста, де ростуть єдині в Європі дикі гірські представники цього виду рослин, спонукала поета звернутися до цього природного феномену й художньо осмислити його в одному з перших розділів поеми “Відступ про нарциси”. У ньому П. Скунець цілком в ґерресівському дусі, хоча й незалежно від німецького автора, творить символічну антитезу двох типів буття. Один репрезентований образом “низинних нарцисів”, котрі колись жили високо в горах, під тиском льодовика покинули верховини і прижились унизу, у долині. Проте ці нарциси не враховують, що їхнє низинне, “свійське” буття хоча й більш комфортне, але водночас невільне, узалежене від людини. Низинні нарциси – символ хоча й екзотичного, але рабського буття людини, у котрої ще є своє минуле, зате немає власного майбутнього, бо воно повністю визначається чужою волею. Тому поет насичує розділ іронічними та водночас трагічними питаннями, звертаннями, окликами й роздумами:

Хіба то не гідно і мало –
нарцисом прожити внизу?
І гідно! І досить! І мило!
Горіть і згоріть без золи,
цвітить, завойовники мирні,
що відступом доли взяли!
Та будуть поля розорані,
схолонете у теплі,
зів'януть на сонці корені,
а голови – у землі.
Вцілілім зате не бідкатись,
дозволений цвіт – не бунт.

Важливо –
зостатись рідкістю.
не йти за відведений ґрунт.
Що знає нарцис у горах?
Коли не мороз – грозу.
Хіба не краса, не гонор –
нарцисом прожити внизу?
НАРЦИСОМ НИЗИННИМ!
Чули?
А більше й не треба, мабуть,
Щоб мати своє минуле.
Й майбутнє – яке дадуть [5, 77].

Цьому образу низинних квітів автор протиставляє образ гірських нарцисів, котрі, відтиснуті вниз льодовиком, усе ж “родилися військом” і відвойовують у ворожій стихії рідний гірський простір. Ці нарциси стають символом войовничого, упертого, наполегливого верховинського буття вільної людини, тих, “хто родився у висі”. Якщо окуповане Закарпаття в поемі стає художнім узагальненням поневоленої радянським режимом України, то схожого

узагальнення набуває й образ закарпатського верховинця. І тому закономірно, що саме він стає персоніфікацією типового характеру вільної української людини взагалі й водночас одним із наскрізних образів твору. Аспекти існування верховинця осмислює ліричний протагоніст у різних розділах поеми, але робить це завжди концептуально, з обґрунтованими смисловими екстраполяціями на всеукраїнське буття, і передусім – на буття сучасного авторові українця в російсько-комуністичній імперії – СРСР.

Поглянемо, наприклад, як у розділі “Вірш, задуманий тоді” осмислюється такий типовий і прикметний не лише для Закарпаття міжвоєнного періоду феномен української трудової еміграції. Ось як герой інвективно остерігає і своїх земляків-горян, і українців загалом, зокрема й сучасних, від загрози поступового й наче добровільного національного зникнення:

Верховинці, верховинці,
чи трембіти на полом?
До чужинців поодинці
ходять тільки у полон.

Ваші правнуки забудуть,
де їх прадіди зросли,
і земля та стане брудом,
що з собою ви несли [5, 74].

Або ось як у розділі “Хто ж ми?” герой, що ідентифікує себе із “краєм... високим”, не просто викриває основні проблеми екзистенції поневолених верховинців, а й підштовхує до непокори, до активного протистояння, до боротьби за свою свободу, що є актуальним в загальнонаціональному масштабі:

Краю мій вдовиний,
не шукаю втіх,
та краси й сумної не пушу, одначе,
в професійно кодло плакальниць твоїх,
що ведуть змагання, хто гарніше плаче.
Там недовго стати правдою юрби:
довести голодним, що вони голодні,
донести горбатим, що у них горби,
й умлівати з віри, що з тобою згодні.
І за чорним небом бачу голубе,
і в юрбі зостануть правдою народу,
кожного прозвавши зрадником себе,
хто своє майбутнє жде як нагороду.

Зрозуміло –
ворог із усіх боків,
І не скличе бранців золотий ріжечок...
Та й овечкам легко, де нема вовків,
та й вовкам нелегко, де нема овечок.
Краю мій вівчарський! Золоте руно!
“Вівці мої, вівці! Вівці та отари!”
Вас уже знімають навіть для кіно,
і поети з вами порівняли хмари.
Є у вас надійний пастир і хлівець,
тож навіки вічні мирними зробились.
Та ще роги зникли не в усіх овець,
тож колись для чогось роги ті
пробились [5, 80–81].

Іншим інокультурним прикладом концептуальної вагомості, загальнонаціонального сенсу саме автентичних гірських речей може бути фундаментальний онтологічно-екзистенціальний розмисел про сільську шварцвальдську хату в найглибшого мислителя та герменевта ХХ ст. Мартіна Гайдеґґера. Онтологічна герменевтика речі розглядає як суцї, котрі оберігає певним типом національної присутності, людини і котрі водночас захищають це національне тут-буття. В одному з повоєнних творів німецький філософ так осмислює буття верховинської хати: “Гляньмо на хвилину на якусь садибу у Шварцвальді, котру двісті років тому будувало проживання селян. Дім тут влаштувала вперта сила відкриття речей для простоти Землі та Неба, Божественних Сутностей і Смертних. Вона поставила садибу на захищеному від вітру, південному схилі гори, серед лук, неподалік від джерела. Дала їй крилатий та приземистий ґонтовий дах, з скосами, щоб вона могла і витримати

вагу снігу, і захистити хату від завірюх у довгі зимові ночі. Не забула вона і про куток зі святими іконами над спільним столом, відвела освячене місце пологам та “дереву мертвих” – так у тих краях називають домовину – і таким чином під одним дахом визначила різним порам життя шлях для їхньої подорожі крізь час” [3, 329]. Отже, ідеться про річ, котра має фундаментальне значення для екзистування не лише шварцвальдського верховинця, а й будь-якого німця, закоріненого у власне буття.

Цікаво, що ці міркування німецького мислителя випереджаються художніми роздумами одного з його улюблених поетів – австрійця Райнера Марії Рільке. Передусім ідеться про його знамениті “Дуїнські елегії” (1912 – 1922) та “Сонети до Орфея” (1923), у них маємо справу з майстерно виписаним ресологічним аспектом буття. Для Рільке важливим було вказати, що місія людини як мовної істоти полягає в омовленні/оберіганні речей, котрі своїм чином оберігають національно-культурну сутність людської екзистенції. Василь Стус так переклав ці рядки:

Здається, на те ми і є, щоб сказати:
міст, будинок, джерела, дерево, кухоль, вікно,
чи найбільше – вежа або колона.
Сказати,
мовити так, щоб речі збагнули себе
аж до глибин.
.....
Янголові похвали світ, що ословився.
...Отже,
просто йому покажи, що твориться з роду і в рід,
поки нашим стає, відчутним на зір і на дотик.
Речі йому покажи [8, 51–52].

Про вагомість речей для тривання національного буття прямо пише Рільке й у листі до Вітольда фон Гулевича: “Ще для наших дідів будиночок, фонтан, знайома вежа аж до їхнього одягу, їхнього пальта безконечно більше належали до сфери інтимного; кожна річ була ніби вмістилищем, де вони нагромаджували і звідки черпали людяність. А сьогодні, доставлені з Америки, в наше життя вторгаються речі порожні й байдужі, видимості речей, подробиці... Дім, у американському розумінні, яблука або виноград із Америки не мають нічого спільного з домом, плодами, виноградними гронами, які вбирали в себе надії та думки наших предків... Речі одухотворені, живі, речі, що їх ми добре знаємо, хиляться до занепаду, і їх уже ніколи не вдасться нічим замінити. Можливо, ми останні люди, які з ними зналися. На нас лягає відповідальність не тільки зберегти про них пам’ять (це було б надто мало і надто непевно), а й стати охоронцями їхньої людяності та священної для відчуття дому вартості...” [цит. за: 4, 274–275].

Так людська душа, як зазначає один із найглибших поціновувачів Рільке Габріель Марсель, “в якомусь розумінні, бере на себе опіку над усесвітом і накладає собі місію забезпечити його зростання чи навіть відродити його” [4, 267]. Зосібна, уважає французький мислитель, така опіка й відродження можуть бути здійснені саме через турботу стосовно національних “простих речей”, найближчих людині, які “набували форми від покоління до покоління і жили нашим життям на відстані досяжності наших рук і в полі нашого зору” [4, 273]. Натомість для М. Гайдеггера таким пастирським призначенням володіє передусім митець, письменник, символом чого й виступає рільківський Орфей.

Ідеться про того “відважнішого”, котрий “здійснює тут-буття” у “творі серця” [2, 195].

Таким “відважнішим” типом відповідальної за збереження національного буття людини був П. Скунць та його протагоніст-верховинець. І проявлялося це безпосередньо також у пастирському ставленні до автентично закарпатських речей, як природних, так і створених людиною. Домінантними образами таких речей – охоронців людяності – виступають передусім самі гори (Карпати), Верховина, полонини, ліси, ріки Тур’я і Тиса, явір, дуб, смерека, тис, нарциси, проліски, розрив-трава, едельвейс (шокова косиця), міста Ужгород і Тячів, села Міжгір’я, Іза, Колочава, Горяни чи Великі Лази, кріс (рушниця), хліб, ніж, сокира, скрипка, трембіта, хата, ватра та ін.

Усі ці речі оберігають карпатську присутність та її світ, але й самі потребують охорони. Наприклад, як бездумно знищений у радянський та пострадянський час ліс: “У пралісах вищить бензопила. / Була почесна праця лісоруба. / Була – і в сейфи ковані спливла. / Отак і вріжеш, Верховино, дуба”, – остерігає протагоніст в інвективі “Дуб у Міжгір’ї” (1979) [7, 169]. А в іншому творі про рідне село – “Міжгірський мотив” (1985) – як “столицю чисту... співу і дитинства” чи “красу правічну” водночас цілком по-шевченківськи звучить пересторога щодо оберігання цього світу: “І не можна покидати землю цю гірську – то мати, / І не досить їй привіту з поїздів і літаків. / Мати хоче мати сина, тільки в цьому її сила...” [7, 138].

Саме така глибока вкоріненість у рідний верховинський світ, а також відповідальність за його збереження й утвердження вже в постколоніальний період дає онтологічні підстави протагоністові для мужніх політичних та публіцистичних медитацій, інвектив, епіграм, спрямованих проти безправного, поневоленого статусу й закарпатців, і решти українців. Виявлення й художнє осмислення цієї парадоксальної ситуації – відсутності української національної державності в неокolonіальній “державі Україна” – було б малопереконливе для ліричного героя, котрий спершу не побачив би сумних неокolonіальних реалій в межах малої батьківщини: “...зробилось моє Закарпаття / прохідним європейським двором” (“Горянська хата”, 1994) [6, 219].

Тому з верховинською простотою, чесністю та безкомпромісністю на основі тисячолітньої народної мудрості й життєвого досвіду протагоніст П. Скунця виявляє основні вади новітнього квазідержавного існування й у масштабах цілої країни. Дивовижну точність його гострих, саркастичних оцінок український читач може оцінити тільки тепер, після Зимового Майдану 2013-14 рр. та російсько-української війни в Криму й на Донбасі. Тут спостерігаємо й твори, котрі можемо сприймати профетичними візіями, як-от у вірші “Любому парламенту” (2002): “Ех, хохли, неотесані, – / не обличчя, а твар. / Ви не вперше принесені / на всесвітній олтар” [6, 96]; чи в “Цятці моєї крові” (2004): “Ну а завтра куди? Україна – так само, / як при мамі була: смерть куди не піди [6, 83]. Основна причина такого катастрофічного стану нації, спустошення, знищення українського буття одна – бездержавність:

Єсть у мене сьогодні держава,
вірю в неї, немов маніяк,
та якась ця держава іржава,
що не зрушить із місця ніяк.
І стоїть, як машина без тяги.
Вже я вірю, здається, марі:

роззбрелись по світах роботяги,
навкруги – лайдаки й крамарі.
Викидаю останні купюри,
де їдять однодумці і п’ють...
І ніхто вже мене не купує,
а мене продають, продають [6, 62].

“Прощання з 2006-им”

Цікаво, що запорукою тривання українського світу для протагоніста виступає його рідне Закарпаття, інтерпретоване ним як Карпатська Русь (або Україна), тому герой вірить, що “Україна буде ще, аж доки / не помре Карпатська Русь” (“Для пісні”, 2002) [6, 94]. В одному з останніх коротеньких катренів 2007-го, котрий можна вважати своєрідним екзистенційним заповітом поета, герой знову звертається до мегаобразу Верховини як справжньої, іманентної основи буття українця та мікрообразу карпатського едельвейса як символу вічності:

Коли довкола хамства повно,
в ярмо народ іде безмовно,
живи не тут – високо десь,
як наш безсмертний едельвейс [6, 53].

Звичайно, докладно розтлумачити характер карпатського верховинця в яскравій та самобутній поезії Петра Скунця в одній короткій студії – марна річ. Радше тут запропоновані певні компаративні пролегомени для герменевтичного розуміння цієї цікавої проблеми, котра потребує й ширших інокультурних контекстів, і глибшого занурення у феномени релігійності чи політичної заангажованості ліричного героя, і звернення до уснопоетичної традиції та досвідів тих українських авторів, які майстерно заглиблювалися в душу й світ карпатської людини (М. Устияновича, І. Франка, Г. Хоткевича, М. Коцюбинського, В. Гренджі-Донського, І. Чендея, В. Герасим'юка, М. Матіос, П. Мідянки, М. Дочинця та ін.). Однак і цей роздум, і попередні дослідження, зокрема монографічні, дають достатньо матеріалу, щоб зробити вірогідне припущення про те, що характер карпатського верховинця П. Скунця і його унікальний світ поетично змодельовано як один із інваріантних типів українського національного характеру взагалі. Ідеться про тип, котрий закорінений у дві потужні традиції – субетнічну, фольклорно-бойківську та загальнонаціональну, шевченківську.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. Йозеф Геррес: вістун німецької єдності // Національні лідери Європи: ідеологічні портрети / Упор. О.Баган. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2011. – С.45–93.
2. Гайдегерр М. Навіщо поет? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С.182–197.
3. Гайдегерр М. Будувати, проживати, мислити // Возняк Т. Тексти та переклади / Худож. оформлення автора. – Харків: Фоліо, 1998. – С. 313–332.
4. Марсель Г. Homo viator // Марсель Г. НОМО VIATOR / Пер. укр. В. Й. Шовкуна. – Київ: Видавничий дім “КМ Academia”, Університетське видавництво “Пulsари”, 1999. – С. 8–287.
5. Скунець П. На границі епох // Скунець П.М. Твори. Книга 3. / Упор. та підготовка текстів Наталії Скунець. – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 65–133.
6. Скунець П. Твори. Книга 1 / Упор. та підготовка текстів Наталії Скунець. – Ужгород: Гражда, 2007. – 272 с.
7. Скунець П. Твори. Книга 2 / Упор. та підготовка текстів Наталії Скунець. – Ужгород: Гражда, 2008. – 248 с.
8. Стус В. Твори: У 4 т. – Т. 5. (додатковий) Переклади. Поезія, проза, драматичні твори. – Львів: ВС “Просвіта”, 1998. – 392 с.

Отримано 13 жовтня 2016 р.

м. Дорогобич

